
ԱՊԱՑՈՒՑՄԱՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԲԱՇԽԵԼՈՒ ՅԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՅՅ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՍԵՐԳԵՅ ՄԵՂՐՅԱՆ

Կանոնավոր ընթացքով զարգացող մրցակցային դատավարության պայմաններում գործին մասնակցող անձինք, իրացնելով ապացույցներ ներկայացնելու իրավունքը և ձգտելով ապացուցողական գործողությունների կատարման միջոցով հիմնավորել իրենց իրավական դիրքորոշումն ու հասնել իրենց համար բարենպաստ դատական ակտի կայացմանը, որպես կանոն, սեփական նախաձեռնությամբ գործը համալրում են անհրաժեշտ և բավարար ապացուցողական նյութերով: Որպես արդյունք՝ վճիռ կայացնելիս դատարանը գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը որոշելու, ապացույցների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտության վրա հիմնված ներքին հանգումներ ձևավորելու դժվարություններ չի ունենում և, հաստատված փաստական հանգամանքների նկատմամբ կիրառելով իրավունքի նորմերը, առանց լուրջ խոչընդոտների լուծում է գործը:

Որոշ հեղինակների կարծիքով, եթե գործին մասնակցող անձանց ներկայացրած կամ դատարանի աջակցությամբ հավաքված ապացույցները բավարար են գործի փաստական հանգամանքների մասին դատարանի եզրակացության հիմնավորման համար, ապա որևէ էական նշանակություն չունի, թե ով է հավաքել, ձեռք բերել կամ ներկայացրել ապացույցները, իրականացրել ապացուցման իր իրավունքը կամ կատարել ապացուցման պարտականությունը¹:

Սակայն հարց է առաջանում՝ ինչպե՞ս պետք է վարվի դատարանը, եթե կողմերի իրավահավասարության և մրցակցության սկզբունքների իրագործման պայմաններում ներկայացված ապացույցները բավարար չեն գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստական հանգամանքների առկայության կամ բացակայության մասին օբյեկտիվ և հիմնավորված եզրահանգում կատարելու համար, կամ այդպիսիք, բացառությամբ կողմերի ցուցմունքների, ընդհանրապես բացակայում են:

Անվիճելի է, որ քաղաքացիական դատավարությունում դատարանը չի կարող հրաժարվել վճիռ կայացնելուց՝ ապացույցների անբավարարության պատճառաբանությամբ, քանի որ այդ դեպքում, որպես կանոն, բարենպաստ վիճակում կհայտնվի պարտավոր կողմը, իսկ դատարանը չի իրականացնի օրինականության սկզբունքն ու իր առաքելությունը: Ասվածը նշանակում է, որ ապացուցման ամենաբարդ իրավիճակում անգամ դատարանը պետք է գործով վերջնական որոշում կայացնի: Այդ կապակցու-

¹ Տե՛ս **Авдюков М. Г.** Распределение обязанностей по доказыванию в гражданском процессе // «Советское государство и право», 1972, № 5, էջ 48:

թամբ ԳԳ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ ԶԴՕ) 48 հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է, որ եթե բոլոր ապացույցների հետազոտումից հետո վիճելի է մնում փաստի առկայությունը կամ բացակայությունը, ապա դրա բացասական հետևանքները կրում է այդ փաստի ապացուցման պարտականությունը ստանձնած կողմը:

Փաստորեն, գործով հավաքված ապացույցների ոչ բավարար լինելու պարագայում ապացուցման պարտականության բաշխման կանոնները սահմանող նորմերը վճռորոշ նշանակություն ունեն: Դրանք հանդես են գալիս այն նեխանիզմի դերում, որը թույլ է տալիս գործով ձեռք բերված ապացույցների ոչ բավարար լինելու, դրանց հակասականության կամ բացակայության դեպքում որոշել այն սուբյեկտներին, որոնք պարտավոր են ներկայացնել գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստական հանգամանքները հաստատող ապացույցները և պետք է կրեն այդ պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու բոլոր անբարենպաստ հետևանքները:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու կանոններն ուղղակիորեն բխում են ապացուցման պարտականությունից²:

Ապացույցներ ներկայացնելու (բացահայտելու) պարտականությունը գործին մասնակցող անձանց միջև ճիշտ բաշխելու համար դատարանը պետք է ճշգրիտ որոշի նրանցից յուրաքանչյուրի պարտականության ծավալը, այլ կերպ ասած՝ գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող այն փաստերի շրջանակը, որոնք պետք է ապացուցի գործին մասնակցող տվյալ սուբյեկտը:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելուն վերաբերող նորմերը կազմված են ընդհանուր կանոնից և հատուկ կանոններից: Ընդ որում՝ ընդհանուր կանոնը կիրառվում է բոլոր այն դեպքերում, երբ դատավարական կամ նյութական իրավունքի նորմերով տվյալ փաստի հաստատման վերաբերյալ հատուկ կանոն սահմանված չէ:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը ձևակերպված է ԶԴՕ 48 հոդվածի 1-ին մասում, որը սահմանում է. «Գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր վկայակոչած փաստերը»:

Ապացուցման պարտականության ընդհանուր կանոնը սկիզբ է առել հռոմեական իրավունքից և ներկայումս հատուկ է մրցակցային բնույթ ունեցող դատավարության մոդելին: Դեռևս Յուստինիանոսի Դիգեստներում իրավաբան Պողոսը նշում էր, որ «ապացուցման բեռը դրվում է նրա վրա, ով պնդում է, այլ ոչ թե ժխտում»³:

Հռոմեական իրավունքից ռեցեպցիայի ենթարկված տվյալ կանոնը, ըստ Վ. Ա. Նովիցկու, նշանակում է, որ յուրաքանչյուր կողմ ապացուցում է այն, ինչ պնդում է, այսինքն՝ իր կողմից առաջադրված թեզիսը⁴:

² Ապացուցման պարտականության մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Ս. Գ. Մեդրյան**, Քաղաքացիական դատավարությունում ապացուցման պարտականության բովանդակությունը // Պետություն և իրավունք, Եր., 2011, թիվ 2(52), էջ 72-85, **նույնի՝** Ապացույցներ ներկայացնելու պարտականությունը քաղաքացիական դատավարությունում // Օրինականություն, Եր., 2011, թիվ 66, էջ 17-23:

³ **Перегерский И. С.** Дигесты Юстиниана: Избранные фрагменты. М., 1984, с. 361.

⁴ Տե՛ս **Новицкий В. А.** Теория российского процессуального доказывания и правоприменения. Ставрополь, 2002, էջ 182:

Ակնհայտ է, որ ապացուցման հարցերում ավելի անբարենպաստ պայմաններում պետք է հայտնվի հայցվորը, քանի որ նա է ձգտում նյութական հարաբերություններում փոփոխություններ կատարել, իսկ պատասխանողը, ընդհակառակը, ցանկանում է, որ դրանք մնան անփոփոխ: Այստեղից էլ բխում է ապացուցման ծանրությունը բաշխելու վերաբերյալ հռոմեական իրավաբանների կողմից մշակված կանոնն այն մասին, որ ոչ թե պատասխանողը պետք է ապացուցի հայցվորի պահանջների անհիմն լինելը, այլ հայցվորը պետք է ապացուցի այն հանգամանքները, որոնցից բխում է նման պահանջներ ներկայացնելու իրավունքը:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը կարելի է դիտել որպես հայցի հիմքի և առարկությունների հիմքի փաստերի բացակայության մասին ենթադրություն, որն օրենքով սահմանված միջոցներով և կանոններով չապացուցվելու դեպքում դիտվում է որպես հաստատված հանգամանք⁵:

Վերոգրյալից հետևում է, որ քաղաքացիական գործերով դատարան դիմող հայցվորը (դիմողը) պետք է ապացուցի իր պահանջների հիմքում ընկած փաստերը, քանի որ նա է պնդում այդ փաստերի գոյությունը, իրավունքի նորմերը այդ փաստերի հետ են կապում որոշակի իրավահարաբերությունների առաջացումը, փոփոխումը կամ դադարումը: Եթե պատասխանողը չի ընդունում հայցը և հենվում է որոշակի փաստերի վրա, ապա նա պարտավոր է ապացուցել իր առարկությունների հիմքում ընկած փաստերը: Եթե հայցվորն է առարկում պատասխանողի բերած փաստերի դեմ, ապա նա դարձյալ պարտավոր է ապացուցել իր առարկությունների հիմքում ընկած փաստերը և այլն⁶:

Հենց այդ տրամաբանությամբ էլ ձևակերպված է ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը մրցակցային դատավարություն ունեցող երկրների, այդ թվում՝ Հայաստանի քաղաքացիական դատավարական օրենսդրության մեջ:

Վերն արդեն նշել ենք, որ անձը կարող է առարկել պահանջի կամ մյուս կողմի ներկայացրած առարկության դեմ՝ ինչպես դրա հիմքում դրված հանգամանքները պարզապես ժխտելով (պարզ, իրավաբանական կամ ապացուցողական փաստերով չհիմնավորված առարկություն), այնպես էլ որոշակի հանգամանքներ վկայակոչելով (որակյալ կամ իրավաբանական կամ ապացուցողական փաստերով հիմնավորված առարկություն): Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնից բխում է, որ անձը պետք է ապացուցի այն հանգամանքները, որոնց վրա հիմնվում են նրա առարկությունները: Հետևաբար, այն դեպքերում, երբ գործին մասնակցող անձն առարկում է պահանջի կամ մյուս կողմի ներկայացրած առարկության հիմքում դրված փաստերի դեմ՝ պարզապես դրանք ժխտելով, առանց իրավաբանական կամ ապացուցողական այլ փաստեր վկայակոչելու, նրա վրա չի կարող դրվել տվյալ փաստի բացակայությունն ա-

⁵ Տե՛ս **Баулин О. В.** Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. Дисс. докт. юрид. наук. М., 2005, էջ 200:

⁶ Տե՛ս **Ռ. Գ. Պետրոսյան**, Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 3-րդ հրատ., Եր., 2007, էջ 358:

պացուցելու պարտականություն: Հասկանալի է, որ եթե պատասխանողն ընդունում է հայցը (այդ թվում՝ նրա հիմքում ընկած հանգամանքները), ապա ոչինչ ապացուցել պարտավոր չէ:

Տ. Վ. Սախնովան, վերլուծելով ապացուցման պարտականության ընդհանուր կանոնը, իրավացիորեն առաջարկում է դրա հիմքում դրված բանաձևը ձևակերպել հետևյալ կերպ՝

1) գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ ապացուցում է այն, ինչ պնդում է,

2) չի ապացուցում նա, ով ժխտում է:

Հիմք ընդունելով տվյալ բանաձևը՝ հեղինակը եզրակացնում է, որ ապացուցման ենթակա են այն նյութաիրավական նշանակություն ունեցող հանգամանքները, որոնք ընկած են կողմերի պահանջների և առարկությունների հիմքում և ազդում են դատական քննության առարկա հանդիսացող իրավահարաբերության փոփոխման վրա: Մինչդեռ հասարակ ժխտումը չի պարունակում նյութաիրավական նշանակություն ունեցող այնպիսի նոր փաստ, որն ազդում է դատական քննության առարկա հանդիսացող իրավահարաբերության վրա⁷:

Հեղինակը վերոնշյալը պարզաբանում է մի քանի ուշագրավ օրինակներով:

1) Եթե հայցվորը պնդում է փոխառության գծով պարտքի առկայությունը, իսկ պատասխանողն այն ժխտում է, փոխառության պայմանագրի կնքման փաստը պետք է ապացուցի հայցվորը: Եթե պատասխանողը որպես պաշտպանության միջոց օգտագործում է հասարակ ժխտումը («հայցվորից գումար չեմ ստացել»), նա այդ հանգամանքը ապացուցել պարտավոր չէ, քանի որ նոր փաստ չի վկայակոչում: Նյութաիրավական նշանակություն ունեցող փաստ է փոխառության տրամադրումը, որի հետ օրենքը, ի թիվս այլ հանգամանքների, կապում է փոխառության գումարը հետ պահանջելու իրավունքը, իսկ գումարը չստանալու փաստը նման նշանակություն չունի: Դրա հետ օրենքը փոխառության իրավահարաբերությունից բխող որևէ սուբյեկտիվ իրավունքի կամ պարտականության առաջացում, փոփոխում կամ դադարում չի կապում: Սակայն եթե ժխտելու հետ մեկտեղ պատասխանողը վկայակոչում է նոր իրավաբանական փաստ, օրինակ՝ «փոխառության գումարը վերադարձվել է», ապա նա պարտավոր է ապացուցել այն, քանի որ վերջինս իրավաբանական փաստ է, որի հետ օրենքը կապում է փոխառության իրավահարաբերության դադարումը:

2) Հայցվորը վիճարկում է իր հայրությունը՝ վկայակոչելով այն հանգամանքը, որ պատասխանողի երեխան իրենից չի սերվել: Տվյալ հանգամանքը («ես չեմ երեխայի հայր») իրավաբանական փաստ է, քանի որ նյութական օրենսդրությունը դրա հետ կապում է իրավական որոշակի հետևանքներ, այն է՝ հաստատման դեպքում կարող է տվյալ ծնողական իրավահարաբերության դադարման և հայրության վերաբերյալ գրառումն անվավեր ճանաչելու հիմք հանդիսանալ: Հետևաբար, դրա ապացուցման

⁷ Տե՛ս Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М., 2008, էջ 395-396:

պարտականությունը պետք է դրվի հայցվորի վրա, քանի որ նա է վկայակոչում իրավաբանական նշանակություն ունեցող տվյալ փաստը: Պատասխանողը պարտավոր չէ ապացուցել, որ «հայցվորն է երեխայի հայրը», քանի որ վիճելի իրավահարաբերության վրա որևէ ձևով ազդող նոր փաստ չի վկայակոչում, հայցվորի՝ երեխայի հայրը լինելու հանգամանքը վիճելի իրավահարաբերության փոփոխման կամ դադարման հիմք չէ:

3) Երեխայի՝ տվյալ անձից սերված լինելու հանգամանքն ապացուցելու պարտականությունը պետք է բաշխվի այլ կերպ, եթե հայց է ներկայացվում արտասանունական հարաբերություններից ծնված երեխայի նկատմամբ հայրությունը ճանաչելու վերաբերյալ: Եթե հայցվորը պնդում է, որ «պատասխանողն է երեխայի հայրը», պատասխանողն էլ ժխտում է տվյալ փաստը՝ «ես չեմ երեխայի հայրը», հայցվորն է պարտավոր ապացուցել երեխայի՝ պատասխանողից սերված լինելու հանգամանքը, քանի որ վերջինիս հետ է օրենքը կապում ծնող-երեխա իրավահարաբերության ծագումը: Տվյալ գործով երեխայի հայրը չլինելու հանգամանքը որևէ իրավահարաբերություն՝ փոփոխում կամ դադարեցում, չի առաջացնում, հետևաբար այն ժխտող պատասխանողը ապացուցման ծանրությունը չի կրում⁸:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնի հիմքում դրված բանաձևի բացահայտմանն ու որոշակիացմանն ուղղված օրինակներից ակնհայտ է դառնում, որ ապացուցման պարտականություն կրող սուբյեկտներին որոշելիս հարկ է ուշադրություն դարձնել գործին մասնակցող անձի կողմից վկայակոչվող փաստերի բնույթին և իրավական նշանակությանը: Եթե դրանք ունեն իրավաստեղծ, իրավափոփոխիչ կամ իրավադադարեցնող իրավաբանական փաստի կամ նման փաստի հաստատմանն ուղղված ապացուցողական փաստի բնույթ և վկայակոչվում են իրավունք կամ պարտականություն առաջացնելու, փոփոխելու կամ դադարեցնելու նպատակով (օրինակ, պարտքի առկայությունը՝ գումարի բռնագանձման պահանջի իրավունքի ծագումը հիմնավորելու համար, կամ հանգամանքների էական փոփոխությունը՝ կնքված պայմանագիրը փոփոխելու համար, կամ գործարքը կնքելիս կիրառված բռնությունը՝ դրա անվավերությունը հիմնավորելու համար), ապա դրանք ապացուցելու պարտականությունը պետք է դրվի փաստը վկայակոչողի վրա: Իսկ եթե վկայակոչվող հանգամանքը չունի տվյալ կողմի համար իրավաստեղծ, իրավափոփոխիչ կամ իրավադադարեցնող իրավաբանական փաստի կամ այն հաստատող ապացուցողական փաստի նշանակություն (օրինակ՝ «գումար չեմ ստացել», «հանգամանքների էական փոփոխություն չկա», «բռնություն չի գործադրվել»), այն վկայակոչող կողմը տվյալ փաստը հաստատելու պարտականություն չունի:

Նման մոտեցումը թույլ է տալիս հստակ որոշելու ապացուցման պարտականություն կրող սուբյեկտին նաև այն դեպքերում, երբ գործով մի կողմը վկայակոչում է տվյալ հանգամանքի առկայությունը, իսկ մյուսը՝ դրա բացակայությունը:

Հաշվի առնելով շարադրվածը՝ գտնում ենք, որ ապացուցման պարտականությունը բաշխելու մասին ընդհանուր կանոնը ՔԴՕ 48 հոդվածի 1-

⁸ Տե՛ս նույն տեղը:

ին մասում այնքան էլ հաջող ձևակերպված չէ: Մասնավորապես, նշված դրույթի տառացի մեկնաբանության հետևանքով տպավորություն է ստեղծվում, թե գործին մասնակցող անձը պետք է ապացուցի իր կողմից վկայակոչված ցանկացած հանգամանք: Մինչդեռ, ինչպես վերև արդեն նշել ենք, գործին մասնակցող անձը պետք է ապացուցի իր կողմից վկայակոչված ոչ թե ցանկացած հանգամանք, այլ իր համար իրավաստեղծ, իրավափոփոխիչ կամ իրավադադարեցնող նշանակություն ունեցող հանգամանքները (իրավաբանական փաստերը և դրանց հաստատմանն ուղղված ապացուցողական փաստերը): Նման նշանակություն չունեցող հանգամանքները, որպես հայցի առարկային չվերաբերող հանգամանքներ, դատարանի կողմից չեն հետազոտվում, հետևաբար նաև չեն ապացուցվում:

Միևնույն ժամանակ ակնհայտ է, որ ՔԴՕ 48 հոդվածի 1-ին մասի ձևակերպումը կարող է սխալ պատկերացում ստեղծել, թե կողմը պարտավոր է ապացուցել բացառապես այն հանգամանքները, որոնք ինքն է վկայակոչել: Մինչդեռ ապացուցման առարկան որոշելիս դատարանը ղեկավարվում է ոչ միայն կողմերի վկայակոչած հանգամանքներով, այլև նյութական իրավունքի նորմի (նորմերի) բովանդակությամբ և անհրաժեշտության դեպքում կարող է ապացուցման առարկայի մեջ ներառել այնպիսի փաստական հանգամանքներ, որոնք կողմերը չեն վկայակոչել, բայց գործի լուծման համար ունեն էական նշանակություն: Հարց է ծագում, թե ով պետք է ապացուցի նման հանգամանքները: Օբյեկտիվ ճշմարտությունը բացահայտելու դատարանի պարտականության բացակայության պայմաններում կարելի է միանշանակ պնդել, որ դատարանի նախաձեռնությամբ ապացուցման առարկայի մեջ ներառված հանգամանքները ևս պետք է ապացուցեն կողմերը, ավելի ճիշտ՝ այն կողմը, որի պահանջը կամ առարկությունը հիմնավորում է իրավաբանական նշանակություն ունեցող տվյալ հանգամանքը: Ասվածը հաշվի առնելով՝ գտնում ենք, որ ՔԴՕ 48 հոդվածի 1-ին մասում ավելի ճիշտ կլիներ սահմանել, որ գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած հանգամանքները: Ուշագրավ է, որ ՔԴՕ 48 հոդվածի սկզբնական խմբագրության շրջանակներում (մինչև 2007 թվականին օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելը) ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը սահմանված էր հենց այդ ձևով:

Քննարկված ընդհանուր կանոնից բացի, կան նաև հատուկ կանոններ, որոնք որոշակիորեն ազդում են ապացուցման առարկայի մեջ մտնող փաստական հանգամանքների ապացուցման պարտականությունը կողմերի միջև բաշխելու վրա:

Մասնավորապես, նյութական և դատավարական օրենսդրության նորմերով սահմանվում են ապացուցողական կանխավարկածներ՝ ապացուցման առարկայի մեջ մտնող որոշակի փաստերի գոյության կամ բացակայության վերաբերյալ իրավական ենթադրություններ, որոնք հերքելու պարտականությունն օրենքով դրված է դատավարության կոնկրետ մասնակցի վրա:

Դատավարագիտության մեջ ապացուցողական կանխավարկածներն ավանդաբար դիտարկվում են որպես ապացուցման պարտականությունը

բաշխելու հատուկ կանոններ, որոնց համաձայն՝ գործին մասնակցող որոշակի փաստ վկայակոչող անձն ազատվում է այն ապացուցելու պարտականությունից, եթե ապացուցում է դրա հետ կապված մեկ կամ մի քանի այլ փաստ, իսկ հակառակն ապացուցելու պարտականությունը դրվում է օրենքով նախանշված սուբյեկտի վրա⁹:

Ապացուցողական կանխավարկածներն ամրագրված են առավելապես նյութական օրենսդրության նորմերում¹⁰: Եթե դատարանը պարզում է, որ տվյալ նորմերը կիրառելի են վիճելի իրավահարաբերության նկատմամբ, ապա պետք է հաշվի առնի.

1) գործին մասնակցող անձը, ուն օգտին օրենքով սահմանվում է ապացուցողական կանխավարկածը, որոշակի փաստի կամ փաստերի ապացուցման դեպքում ազատվում է ենթադրվող փաստն ապացուցելու պարտականությունից,

2) հակառակն ապացուցելու պարտականությունը կրում է օրենքում նախանշված կողմը,

3) ենթադրվող փաստը համարվում է հաստատված և դրվում է վճռի հիմքում, եթե հակառակն ապացուցելու ծանրությունը կրող կողմը չի կատարում ապացուցման պարտականությունը և գործով չի հաստատվում ենթադրությունը հերքող որևէ այլ փաստ:

Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ քաղ. օր.) 1058 հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել:

Ինչպես հայտնի է, պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը, որպես կանոն, վրա է հասնում հետևյալ չորս իրավաբանական փաստերի առկայության դեպքում.

ա) վնասի առաջացում,

բ) վնաս պատճառելու գործողությունների հակաիրավություն,

գ) վնաս պատճառողի գործողությունների և վրա հասած վնասի միջև պատճառական կապ,

դ) վնաս պատճառողի մեղավորություն¹¹:

Նշված բոլոր հանգամանքները վնասի հատուցման պահանջով դատարան դիմող տուժողի համար ունեն իրավահիմնավորող նշանակություն:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հատուկ կանոնի բացակայության դեպքում նշված բոլոր փաստերն ապացուցելու պարտականությունը, ընդհանուր կանոնի համաձայն, կկրեր հայցվորը: Սակայն ակնհայտ է, որ քաղ. օր. 1058 հոդվածում ամրագրված հատուկ կանոնը փոփոխում է ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կա-

⁹ Ապացուցողական կանխավարկածների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս, օրինակ՝ **Боннер А. Т.** Установление обстоятельств гражданских дел. М., 2000, էջ 122-135, **Кузнецова О. А.** Презумпции в российском гражданском праве. Дис. ... к.ю.н., Екатеринбург, 2002, **Нахова Е. А.** Роль презумпций и фикций в распределении обязанностей по доказыванию. Автореф. дисс. ... к.ю.н. Саратов, СГУ, 2006, **Баулин О. В.** նշվ. աշխ., էջ 294-325, **Сериков Ю. А.** Презумпции в гражданском судопроизводстве. М., 2006:

¹⁰ Տե՛ս, օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 29, 239, 417, 422, 424, 828, 865, 911, 964, 1067, 1068, 1069, 1071¹, 1072, 1087¹, 1091 հոդվածները:

¹¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք», մաս երկրորդ, խմբ. Ռ. Գ. Պետրոսյանի և Գ. Յ. Ղարախանյանի, Եր., 2001, էջ 602-603:

նոնն այնքանով, որ հայցվորին ազատում է իրավահիմնավորող փաստերից մեկը՝ պատասխանողի մեղքը ապացուցելու պարտականությունից:

Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնին համապատասխան՝ հայցվորը պարտավոր է ապացուցել, որ պատասխանողի կողմից կատարված հակահրավակյան գործողության հետևանքով իրեն պատճառվել է վնաս, սակայն քաղ. օր. 1058 հոդվածում ամրագրված կանխավարկածի ուժով պարտավոր չէ ապացուցելու պատասխանողի մեղքը:

Հիշատակված դրույթի վերլուծությունից ուղղակիորեն բխում է, որ եթե վնասի հատուցման պահանջով քաղաքացիական գործի շրջանակներում պատասխանողի գործողություններով (անգործությամբ) վնաս պատճառելու փաստը հաստատվելու դեպքում պատասխանողի մեղքը ենթադրվում է, ապա հայցվորը (տուժողը) ազատվում է այն ապացուցելու պարտականությունից, իսկ հակառակն ապացուցելու պարտականությունն օրենքով դրվում է պատասխանող կողմի (վնաս պատճառողի) վրա:

Հետևաբար, եթե պատասխանողը չի կատարում հակառակը (իր անմեղությունը) ապացուցելու պարտականությունը, իսկ գործի այլ նյութերով էլ (այդ թվում՝ հայցվորի կողմից ներկայացված ապացույցներով) չի հաստատվում ենթադրությունը հերքող որևէ փաստ, ենթադրվող փաստը պետք է համարվի հաստատված (չհերքված) և դրվի վճռի հիմքում:

Անդրադառնանք մեկ այլ օրինակի: Քաղ. օր. 417 հոդվածի համաձայն՝ պարտապանը պարտավորությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար պատասխանատու է մեղքի առկայության դեպքում, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Մեղքի բացակայությունն ապացուցում է պարտավորությունը խախտած անձը: Նա ճանաչվում է անմեղ, եթե ապացուցում է, որ ինքը պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար ձեռնարկել է իրենից կախված բոլոր միջոցները:

Տվյալ իրավանորմերի բովանդակությունից բխում է, որ այն դեպքերում, երբ հաստատվում է պարտավորությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու փաստը, քաղ. օր. 417 հոդվածում ամրագրված ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հատուկ կանոնի ուժով հայցվորն ազատվում է իրավահիմնավորող փաստերից մեկը՝ պարտապանի մեղավորությունը, ապացուցելու պարտականությունից: Պատասխանողի մեղքը ենթադրվում է, քանի դեռ չի հերքվել գործում առկա ապացույցներով: Պատասխանողը պետք է ապացուցի, որ ինքը պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար ձեռնարկել է իրենից կախված բոլոր միջոցները: Հակառակ դեպքում վճիռ կայացնելիս դատարանն օրենքի ուժով պետք է ենթադրվող փաստը համարի հաստատված (չհերքված) և դնի վճռի հիմքում:

Ապացուցողական կանխավարկածներն ամրագրվում են առավելապես նյութական օրենսդրության նորմերում: Այդ կապակցությամբ անհրաժեշտ է նշել, որ դրանց տեղը օրենսդրության համակարգում որևէ կերպ չի փոխում ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հատուկ կանոնների իրավական բնույթը: Դրանք բոլորն էլ ունեն դատավարական նշանակություն և դատավարական իրավունքի նորմեր են:

Ասվածի հետ մեկտեղ՝ հարկ ենք համարում անդրադառնալ այն իրավիճակներին, երբ դատարանները հիմք են ընդունում որոշակի ապացու-

ցողական կանխավարկածներ, որոնք թեև ուղղակիորեն օրենսդրությամբ նախատեսված չեն, սակայն տեղ են գտել վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական գործերով կայացրած նախադեպային որոշումների հիմնավորումներում:

Նշենք, որ տվյալ երևույթը հետևանք է ապացուցման պարտականությունը բաշխելու մասին նորմերի անկատարության:

Բանն այն է, որ այն դեպքերում, երբ օրենքով ուղղակիորեն չեն սահմանվում ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հատուկ կանոններ, դատարանները ստիպված են լինում կիրառել ՔԴՕ 48 հոդվածի 1-ին մասում ամրագրված ընդհանուր կանոնը, որի համաձայն՝ հայցվորի վրա է դրվում հայցի առիթ հանդիսացող անխտիր բոլոր փաստերի ապացուցման պարտականությունը, մինչդեռ, ի տարբերություն պարտավորությունը ոչ պատշաճ կատարելու փաստի, պարտավորության չկատարման փաստն ապացուցելը հայցվորի համար գործնականում շատ դեպքերում անհնար է լինում:

Ենթադրենք՝ փոխառության պայմանագրով պարտքի բռնագանձման պահանջի հիմքում հայցվորը դրել է այն հանգամանքները, որ իր և պատասխանողի միջև կնքվել է փոխառության պայմանագիր, վճարման ժամկետը վրա է հասել, սակայն պարտքը չի վճարվել: Պարտավոր է արդյոք հայցվորն ապացուցել փոխառության գումարը չվերադարձնելու փաստը: ՔԴՕ 48 հոդվածի 1-ին մասը տառացի մեկնաբանելու դեպքում հարցին պետք է տալ դրական պատասխան, այն է՝ քանի որ տվյալ փաստը վկայակոչել է հայցվորը, օրենքը, ի թիվս այլ հանգամանքների, այդ փաստի հետ է կապում փոխառության գումարը հետ պահանջելու իրավունքը, ուստի հենց նա պետք է այն ապացուցի, իսկ պատասխանողը (փոխառուն) պարտավոր չէ ապացուցել գումարը վերադարձնելու փաստը: Ստացվում է, որ, եթե պայմանագրի կնքման և ժամկետի լրացման փաստերը հայցվորն ապացուցի, իսկ հայցի առիթ հանդիսացող փաստը՝ պարտավորությունը չկատարելը (գումարը չվերադարձնելը) հաստատող ապացույցներ չներկայացնի, դատարանը պետք է հայցը մերժի: Մինչդեռ ակնհայտ է, որ շատ դեպքերում հայցվորն օբյեկտիվորեն չի կարող ներկայացնել պարտքը մարելու վերաբերյալ ապացույցներ (փոխանցման հանձնարարագիր, ստացական և այլն), քանի որ դրանք սովորաբար գտնվում են և քաղ. օր. 424 հոդվածի համաձայն պետք է գտնվեն պարտապանի մոտ:

Վերոգրյալից հետևում է, որ նման իրավիճակներում ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը չի կարող կիրառվել, քանի որ դրա կիրառման հետևանքով պարտատերն իր հակառակորդի նկատմամբ անխուսափելիորեն կհայտնվի էականորեն նվազ բարենպաստ վիճակում¹²:

Օրենսդրական բացի պայմաններում գործնականում ծագած քննարկվող հիմնախնդրի լուծումը փորձել է տալ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը: Վեր-

¹² ՄԻԵԴ-ի իրավական դիրքորոշման համաձայն՝ դատավարությունում կողմերի իրավահավասարության մասին կարելի է խոսել այն դեպքերում, երբ նրանց միջև ապահովվում է այնպիսի հավասարակշռություն, որի պայմաններում կողմն իր հակառակորդի նկատմամբ չի դրվում էականորեն նվազ բարենպաստ վիճակում (տես «Անկերլը ընդդեմ Շվեյցարիայի գործով» ՄԻԵԴ-ի 23.10.1996 թ. որոշումը):

ջինս մի քանի անգամ անդրադարձել է ապացուցման բեռը բաշխելու հարցին և տարբեր գործերով կայացրած որոշումների շրջանակներում նշել է, որ «աշխատանքները պատշաճ ծավալով կատարված լինելու հանգամանքն ապացուցելը կապալառուի պարտականությունն է»¹³, «ծառայության մատուցված լինելու հանգամանքի ապացուցման բեռն ամբողջությամբ կրում է կատարողը»¹⁴, «փոխառության գումարը վերադարձնելու փաստի ապացուցման պարտականությունը կրում է այն կողմը, որի վրա օրենքով դրված է փոխառությամբ ստացված գումարը վերադարձնելու պարտականությունը»¹⁵:

Հետագայում վճռաբեկ դատարանը հարցի կապակցությամբ արտահայտել է ավելի ընդհանուր և սկզբունքային դիրքորոշում՝ նշելով, որ եթե հայցի հիմքը ստանձնած պարտավորությունը պարտապանի կողմից չկատարելն է, ապա գործում է պարտավորությունը կատարած չլինելու կանխավարկածը, քանի դեռ հակառակը չի ապացուցվել, ուստի պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունը կատարելու փաստը ապացուցելու բեռը, հետևաբար նաև՝ դրա կատարումը հիմնավորող ապացույցներ ներկայացնելու պարտականությունը կրում է պարտապանը¹⁶:

Այլ կերպ ասած՝ վճռաբեկ դատարանը ձևավորել է ապացուցողական մի կանխավարկած, ըստ որի՝ «պարտավորությունը ենթադրվում է չկատարված, եթե պարտապանը չի ապացուցել հակառակը»: Այստեղից էլ բխում են պրակտիկայում ներկայումս կիրառվող ապացուցողական հատուկ կանոնները, այն է՝ «պարտավորության կատարումը պարտավոր է ապացուցել պարտապանը, իսկ պարտատերը պարտավոր չէ ապացուցել, որ պարտավորությունը չի կատարվել»:

Վճռաբեկ դատարանը, ըստ էության, անդրադարձել է նաև պարտավորության ոչ պատշաճ կատարման փաստն ապացուցելու պարտականության բաշխման հարցին: Մասնավորապես գործերից մեկով կայացված որոշման շրջանակներում վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ «մատակարարված ապրանքի անորակ լինելու փաստի ապացուցման պարտականությունը կրում է գնորդը, այսինքն՝ այն կողմը, որի վրա օրենքով դրված է ընդունված ապրանքի որակի ստուգման և մատակարարին հայտնաբերված թերությունների մասին անհապաղ գրավոր տեղեկացնելու պարտականության կատարումը»¹⁷: Տվյալ դիրքորոշման վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ պարտավորության ոչ պատշաճ կատարման փաստն ապացուցելու պարտականության բաշխումն առանձնահատկություններ չունի. այս դեպքերում կիրառման ենթակա է ՔԴՕ 48 հոդվածի 1-ին մասում ձևակերպված ընդհանուր կանոնը: Այսինքն, եթե կողմը

¹³ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-299/ՏԴ քաղաքացիական գործով 01. 06. 2007 թ. որոշումը:

¹⁴ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵՇԴ/0681/02/08 քաղաքացիական գործով 13. 02. 2009 թ. որոշումը:

¹⁵ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՆԴ/0479/02/08 քաղաքացիական գործով 13. 02. 2009 թ. որոշումը:

¹⁶ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/0020/02/08 քաղաքացիական գործով 12. 04. 2009 թ.-ի որոշումը:

¹⁷ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԷԴ/1452/02/09 քաղաքացիական գործով 04. 03. 2011 թ.-ի որոշումը:

իր պահանջի կամ առարկության հիմքում դնում է պարտապանի կողմից իր պարտավորությունը ոչ պատշաճ կատարելու փաստը (անորակ, ժամկետանց, էական կամ ոչ էական թերություններ պարունակող, անկոմպլեկտ ապրանք հանձնելը, թերմատակարարումը, պակասորդը, պայմանագրով սահմանվածից քիչ վճարելը և այլն), ապա ինքն էլ պարտավոր է ապացուցել տվյալ հանգամանքի առկայությունը և կրում է ՔԴՕ 48 հոդվածի 6-րդ մասով նախատեսված անբարենպաստ հետևանքների ռիսկը: Նման իրավակարգավորումը խիստ տրամաբանական է թվում նաև այն պատճառով, որ պարտավորության ոչ պատշաճ կատարման փաստն ապացուցելը պարտատիրոջ համար գործնականում դժվարություններ չի առաջացնում, քանի որ այդ մասին վկայող իրեղեն և գրավոր ապացույցները, որպես կանոն, գտնվում են նրա տիրապետության ներքո կամ կարող են առանց էական դժվարությունների ձեռք բերվել ու ներկայացվել դատարան:

Դատական պրակտիկայում մշակվել են նաև աշխատանքային վեճերի հետ կապված գործերով ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հատուկ կանոններ:

Աշխատանքային վեճերով ապացուցման հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ գործնականում որոշակի փաստական հանգամանքներ վկայակոչող աշխատողը հաճախ ազատվում է դրանք ապացուցելու պարտականությունից, իսկ հակառակն ապացուցելու ողջ ծանրությունը դրվում է գործատուի վրա: Այսպես, գործատուի նախաձեռնությամբ աշխատանքային պայմանագրի լուծումը վիճարկելու դեպքում պայմանագիրը լուծելու կարգը պահպանված լինելու և պայմանագրային հարաբերությունները դադարեցնելու օրինական հիմքի առկայության փաստերն ապացուցելու պարտականությունը դրվում է պատասխանողի (գործատուի) վրա: Վերջինս է պարտավոր ապացուցել աշխատողի անհամապատասխանությունը զբաղեցրած պաշտոնին կամ կատարած աշխատանքին, աշխատողի մասնագիտական պատրաստվածությանը և որակավորմանը համապատասխան այլ աշխատանք չլինելու, աշխատողի կողմից աշխատանքային նորմերը չկատարելու փաստերը և այլն: Եթե գործատուն չապացուցի նշված հանգամանքները, նա էլ պետք է կրի դրա բացասական հետևանքները¹⁸:

Նման մոտեցումը պատճառաբանվում է այն իրողությամբ, որ աշխատանքային իրավահարաբերությունները կանոնավորող փաստաթղթերի մեծ մասը, աշխատանքային օրենսդրության պահանջներին համապատասխան, կազմվում և տրամադրվում է գործատուների կողմից: Քանի որ գրավոր ապացույցները գտնվում են կամ պետք է գտնվեն գործատուի մոտ, նրա վրա էլ գործնականում դրվում է դրանք ներկայացնելու պարտականությունը:

Պրակտիկայում ձևավորված քննարկվող ապացուցողական կանոններն իրենց արտացոլումն են գտել նաև վճռաբեկ դատարանի առանձին որոշումներում: Մասնավորապես գործերից մեկով վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ արտադրության ծավալների, տնտեսական, տեխնոլո-

¹⁸ Ст'я Трубников П. Рассмотрение дел по искам о восстановлении на работе // «Законность», 1996, № 1, էջ 13-14:

գիական և աշխատանքի կազմակերպման պայմանների փոփոխման, ինչպես նաև արտադրական անհրաժեշտությամբ պայմանավորված՝ աշխատողների թվաքանակի կրճատման հիմքով աշխատանքային պայմանագիրը լուծելու դեպքում գործատուն է կրում իր մոտ աշխատողի մասնագիտական պատրաստվածությանը, որակավորմանը, առողջական վիճակին համապատասխան այլ աշխատանքի բացակայությունն ապացուցելու պարտականությունը: Նման եզրակացություն կատարելիս վճռաբեկ դատարանը կարևորել է այն հանգամանքը, որ տվյալ դեպքում նման ապացույց կարող է ձեռք բերվել միայն պատասխանողից (գործատուից), միայն նրա ներքին փաստաթղթերում պետք է առկա լինեն համապատասխան այլ աշխատանքի առկայության կամ բացակայության փաստը հավաստող ապացույցներ¹⁹:

Մեկ այլ գործով վճռաբեկ դատարանը նշել է, որ աշխատողը պարտավոր չէ ապացուցել իրեն հասանելի գումարը վճարված չլինելու փաստը, թեև այն դրված է հայցի հիմքում: Ըստ վճռաբեկ դատարանի՝ գործատուն է կրում աշխատողին հասանելի գումարների վճարված լինելու հանգամանքն ապացուցելու պարտականությունը, քանի որ այն հաստատող ապացույցներ կարող է ներկայացնել միայն ինքը²⁰:

Ակնհայտ է, որ նշված դեպքերում պրակտիկայում կիրառվում են ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնի շրջանակներում չտեղավորվող հատուկ կանոններ, քանի որ հայցվորները փաստացի ազատվում են հայցի հիմքում դրված որոշակի փաստ ապացուցելու պարտականությունից, իսկ գործատուների վրա դրվում է հակառակն ապացուցելու պարտականությունը:

Հաշվի առնելով աշխատանքային իրավահարաբերությունների բնույթը՝ գտնում ենք, որ աշխատանքային վեճերով ապացուցման գործընթացում պետք է կիրառվեն հատուկ կանոններ, իսկ դատական պրակտիկայում մշակված և կիրառվող ապացուցողական կանխավարկածները խիստ տրամաբանական են և հիմնավորված: Այդուհանդերձ, համամիտ ենք այն դատավարագետների հետ, որոնք ոչ իրավաչափ են համարում քննարկվող հարցում դատարանների իրավաստեղծ գործունեությունը²¹: Դատարանները (այդ թվում՝ վճռաբեկ դատարանը) իրավաստեղծ գործառույթներ իրականացնել չեն կարող, քանի որ նրանք իրավակիրառ մարմիններ են: Ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ընդհանուր կանոնը կարող է փոփոխվել բացառապես օրենքով²²:

Հաշվի առնելով շարադրվածը՝ գտնում ենք, որ դատական պրակտիկայում նյութական օրենսդրության բնույթից, սկզբունքներից, առանձին ինստիտուտների իմաստից և իրավական նորմերի համադրված վերլուծությունից բխեցվող ապացուցողական հատուկ կանոնները հարկավոր է ձևակերպել օրենսդրորեն, ինչը գործնականում կբացառի միմյանց հակա-

¹⁹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-34(ՎԴ) քաղաքացիական գործով 26. 01. 2007 թ. որոշումը:

²⁰ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-1848(ՎԴ) քաղաքացիական գործով 25. 12. 2007 թ. որոշումը:

²¹ Տե՛ս **Баулин О. В.**, նշվ. աշխ., էջ 354-355:

²² Տե՛ս նույն տեղը:

սող դատական ակտերի կայացումը և էականորեն կնպաստի դատավարական օրենսդրության կատարելագործմանը:

Ինչպես նշվել է, ՔԴՕ-ն ևս պարունակում է ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հատուկ կանոններ: Դրանք սահմանվում են ՔԴՕ 48 հոդվածի 3-րդ և 7-րդ մասերում և կարող են դիտվել որպես ապացուցման պարտականությունը վերաբաշխելու, դատարանի կողմից ապացուցողական կանխավարկածներ սահմանելու հիմքեր:

Մասնավորապես ՔԴՕ 48 հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն, եթե կողմը հրաժարվում կամ խուսափում է պատասխանել դատարանի կամ դատավարության մասնակիցների հարցերին կամ ցուցմունքներ տալ դատարանին, ապա դատարանը մյուս կողմի միջնորդությամբ կամ իր նախաձեռնությամբ կարող է անհիմն համարել կողմի հրաժարվելը (խուսափելը) ցուցմունքներից և պատասխանից, իսկ գործի այն փաստական հանգամանքները, որոնց վերաբերյալ կողմը հրաժարվում (խուսափում) է ցուցմունք կամ պատասխան տալուց, կարող է համարել ապացուցված: Ամեն դեպքում պատասխանից կամ ցուցմունքից դատարանի կողմից որպես անհիմն զնահատված հրաժարումը (խուսափումը) մեկնաբանվում է ի վնաս հրաժարվողի (խուսափողի):

ՔԴՕ 48 հոդվածի 7-րդ մասով էլ սահմանվում է, որ կողմերն իրավունք չունեն ոչնչացնելու կամ թաքցնելու որևէ ապացույց կամ այլ եղանակով խոչընդոտելու դրա հետազոտմանը և զնահատմանը՝ դատավարության մյուս կողմի համար անհնարին կամ դժվարին դարձնելով ապացույցներ հավաքելը և ներկայացնելը: Նման փաստերի առկայության դեպքում դատարանը խոչընդոտող կողմի վրա է դնում հակառակն ապացուցելու պարտականությունը:

Ակնհայտ է, որ նշված դատավարական կանոնները դատարանին իրավունք են վերապահում որոշակի փաստական հանգամանքների հաստատման դեպքում ենթադրելու որոշակի փաստի գոյությունը կամ բացակայությունը և իր նախաձեռնությամբ կամ կողմի միջնորդությամբ փոփոխելու ապացուցման պարտականությունը բաշխելու վերաբերյալ ընդհանուր կանոնը՝ որոնվող փաստի ապացուցման պարտականություն կրող անձին ազատելով այն ապացուցելու պարտականությունից և հակառակն ապացուցելու պարտականությունը դնելով մյուս կողմի վրա:

Ապացուցման պարտականությունը վերաբաշխելու հիմք հանդիսացող հանգամանքների և վերը նշված իրավադրույթների ուժով ձևավորված իրավական ենթադրությունը որոշակի փաստի գոյության կամ բացակայության վերաբերյալ, իհարկե, անհերքելի չէ: Այն կարող է հերքվել գործում առկա կամ լրացուցիչ ներկայացված այլ ապացույցներով: Ուստի դատարանը ենթադրվող փաստը կարող է համարել հաստատված և դնել վճռի հիմքում միայն այն դեպքերում, երբ հակառակն ապացուցելու ծանրությունը կրող կողմը չի կատարում դատարանի կողմից իր վրա դրված ապացուցման պարտականությունը: Բացի այդ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ապացուցողական ենթադրությունը, փոխելով կողմերի միջև ապացուցման պարտականության բաշխումը, դատարանին չի ազատում գործի հանգամանքներն ապացույցների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հե-

տազոտության վրա հիմնված ներքին համոզմամբ գնահատելու պարտականությունից: Մասնավորապես դատարանը պետք է ներկայացված և գործում առկա բոլոր ապացույցների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտության միջոցով ստուգի ենթադրվող փաստը ժխտող հանգամանքների առկայությունը: Դատարանը կարող է հիմնավորել իր վճիռն օրենքով սահմանված ենթադրությամբ միայն այն դեպքում, երբ գործով հավաքված ապացույցների հիման վրա հնարավոր չէ ստույգ հետևություն անել այն մասին, որ ենթադրվող փաստը հերքվել է:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ գտնում ենք, որ ՔԴՕ 48 հոդվածի 1-ին մասում ձևակերպված ընդհանուր կանոնը պետք է հնարավորինս ճշգրտվի: Մեր կարծիքով, նպատակահարմար կլիներ այն վերաշարադրել հետևյալ խմբագրությամբ.

«1. Գործին մասնակցող յուրաքանչյուր անձ պետք է ապացուցի իր պահանջների և առարկությունների հիմքում ընկած գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքները, եթե այլ բան սահմանված չէ օրենքով»:

Միևնույն ժամանակ կատարելագործման կարիք ունի նաև ապացուցման պարտականությունը բաշխելու հատուկ կանոնների ողջ համակարգը: Դատական պրակտիկայում ձևավորված և ներկայումս լայնորեն կիրառվող ապացուցողական մի շարք հատուկ կանոններ պետք է ամրագրվեն օրենսդրորեն, ինչը գործնականում կբացառի միմյանց հակասող դատական ակտերի կայացումը և էականորեն կնպաստի դատավարական օրենսդրության զարգացմանը:

СЕРГЕЙ МЕГРЯН – Проблема распределения обязанностей по доказыванию в гражданском процессе РА. – При подготовке гражданского дела к судебному разбирательству суду следует правильно распределить обязанности по доказыванию между его участниками. Распределение обязанностей по доказыванию – один из наиболее дискутируемых вопросов в науке о гражданском процессуальном праве. В связи с недавними изменениями в ГПК РА он стал чрезвычайно актуальным.

В статье, учитывающей достижения отечественной и зарубежной гражданско-процессуальной науки, на основе норм законодательства и судебной практики проанализированы значение, цель, общие и специальные правила распределения бремени по доказыванию в гражданском процессе. Причем упомянутые правила, как обосновано в статье, образуют сложную систему, в которую входят и многочисленные несистематизированные специальные положения. Поэтому в процессуальном законодательстве необходимо конкретизировать общее правило распределения бремени по доказыванию. Это позволит избежать распространенного в судебной практике использования схемы «кто ссылается, тот и доказывает».

Принятое в судебной практике распределение обязанностей по доказыванию по некоторым категориям гражданских дел обеспечивает справедливый баланс между сторонами процесса. Тем не менее, недопустима ситуация, когда специальные правила, распределяющие бремя доказывать, устанавливаются не законодательством, а судебной практикой и прецедентными постановлениями Кассацион-

ного суда РА. Общее правило по этому вопросу должно изменяться только законом.

SERGEY MEGHRYAN – *The Problem of Distribution of the Burden of Proof in Civil Procedure of RA.* – One of the most important tasks for court while preparing the civil case for trial is the correct distribution of the burden of proof amongst persons participating in the proceedings. The problem of distribution of the burden of proof in civil cases is one of the most discussed in the science of Civil Procedural Law. Currently it has become even more urgent related to recent changes to the Civil Procedure Code of the RA.

Who and to what extent has to make efforts towards determining circumstances of the case, to what extent the court should participate in proof, as well as clarification for further actions to be undertaken in case of inactivity of the parties insufficiency of proofs are the key matters both for the theory of proof and judicial practice.

In the light of achievements of both native and foreign science of Civil Procedural Law, as well as based on norms of procedural legislation of the RA, precedential decisions of the RA Cassation court, materials of judicial practice, the current paper covers analysis of general and specific rules for distribution of the burden of proof stipulated by the civil procedural legislation of the RA, and the procedural value and goal of the burden of proof.

A point of view is substantiated according to which rules of distribution of the burden of proof formulate a complicated system, which consists of multiple non-systematized special provisions along with the general ones, such as assumptions and other evidentiary, which considerably change the general rules for distribution of the burden of proof.

The author adheres to the position on necessity of concretizing the general rule of distribution of the burden of proof in the procedural legislation of the RA, which will allow to avoid frequently occurring scheme "who refers to – obliged to prove" in judicial practice when the general rule is interpreted in literal sense of words.

The author thinks that the peculiarity of distribution of burden of proof in some categories of civil cases is quite consistent since it is based on the necessity to provide "fair balance" between parties of the proceedings. In spite of the above-mentioned, the author considers unacceptable the situation when the special rules for distribution of burden of proof are determined not by legislation, but by judicial practice and precedential decisions of the RA Cassation court.

Henceforth the author demonstrates that the general rule for distribution of the burden of proof must be changed only by law, and also shows that special rules elaborated through judicial practice must be determined by law.